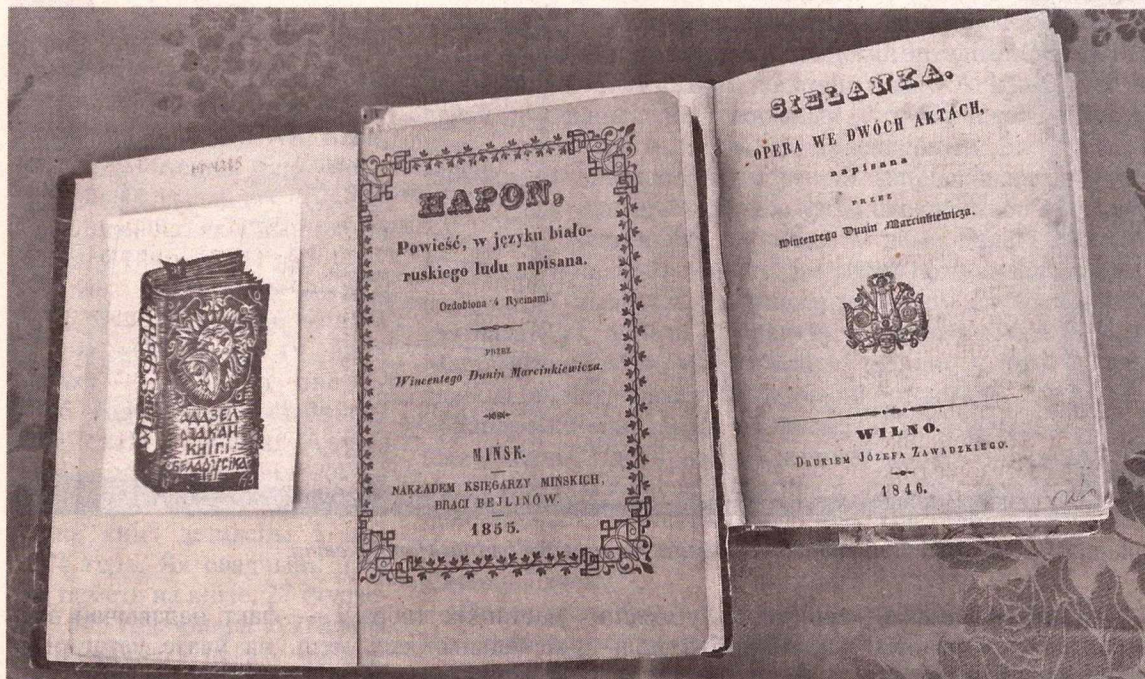

Алена ДЗЕНІСЕНКА

ПРЫЖЫЦЁВЫЯ ВЫДАННІ ВІНЦЭНТА ДУНІНА-МАРЦІНКЕВІЧА Ў ФОНДАХ ЦЭНТРАЛЬнай НАВУКОВАй БІБЛІЯТЭКІ ІМЯ ЯКУБА КОЛАСА НАН БЕЛАРУСІ

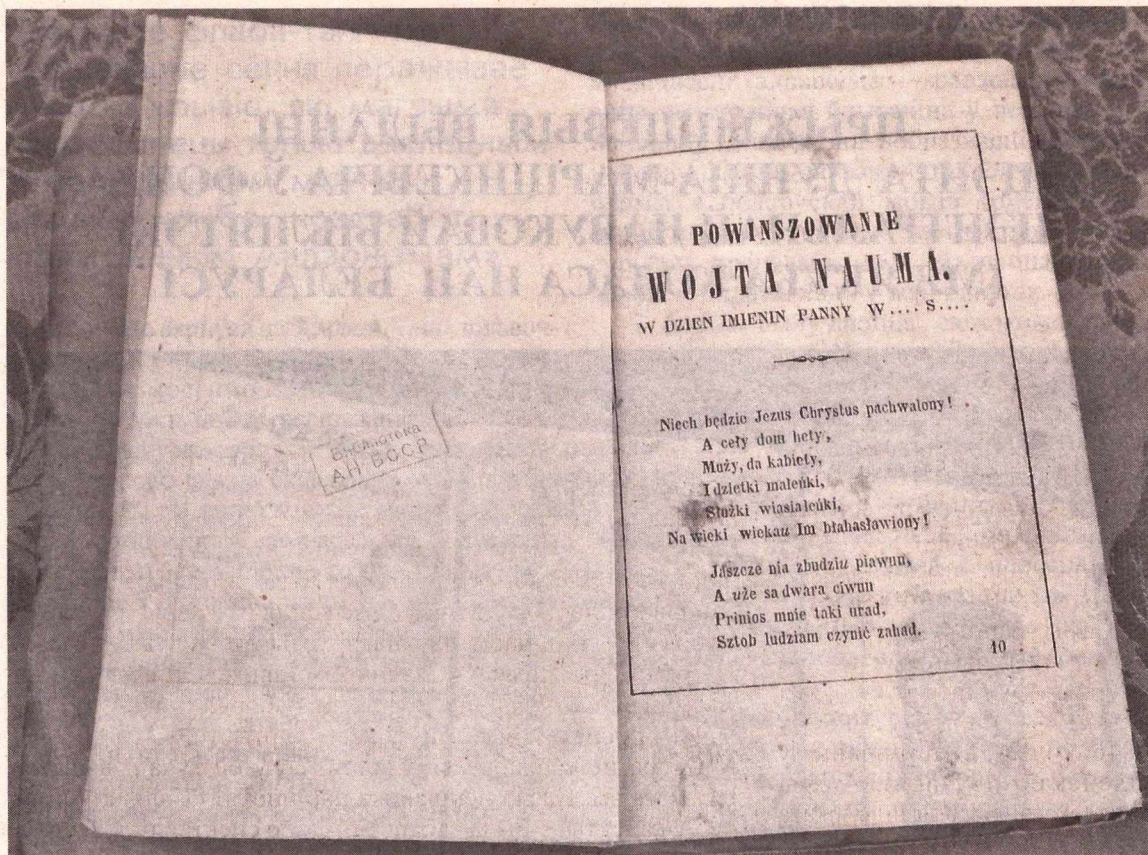
Першыя прыжыццёвыя творы В. Дуніна-Марцінкевіча.

У гэтым годзе споўнілася 205 гадоў са дня нараджэння беларускага пісьменніка XIX стагоддзя Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (1808—1884), аднаго з пачынальнікаў беларускай літаратуры новага часу. Яго творчасць з'яўляецца значным крокам наперад у агульным працэсе развіцця і станаўлення беларускай рэалістычнай літаратуры і асабліва драматургіі канца першай — пачатку другой паловы XIX стагоддзя.

Продкі пісьменніка ў XVII стагоддзі валодалі маёнткам Марцінкевічы ў Смаленскім ваяводстве. Род Марцінкевічаў карыстаўся ўсімі шляхецкімі правамі, меў свой герб — «Лебедзь». Але бацькі Вінцэнта ўласнай зямлі на той момант не мелі і аранда-

валі фальварак Панюшкавічы Бабруйскага павета Мінскай губерні (цяпер Бабруйскі раён Магілёўскай вобласці). Там і нарадзіўся Вінцэнт — у шляхецкай сям'і Яна і Марцыяны з роду Нядзведзкіх. Дзіцячыя і юнацкія гады будучага пісьменніка прайшлі ў маляўнічых ваколіцах ракі Бярозы, на ўлонні беларускай прыроды.

Пасля сканчэння ў 1824 годзе павятовай гімназіі ў Бабруйску, Дунін-Марцінкевіч паступіў у Пецярбургскі ўніверсітэт на медыцынскі факультэт, але пакінуў вучобу, бо не мог знаходзіцца ў анатамічным пакоі. Кар'ера чыноўніка, мабыць, больш адпавядала жыццёвым мэтам збяднелага шляхціца, і ён пачаў служыць у розных дэпартаментх,

Самаробная кніга з вершам В. Дуніна-Марцінкевіча.

у тым ліку ў Мінскай кансісторыі, у якасці перакладчыка розных дакументаў з польскай на рускую мову.

Ажаніўся ў 1831-м з дачкой адваката Юзэфай Бараноўскай, у іх было сямёра дзяцей. Працаваў чыноўнікам у Мінскай кансісторыі. Праз год перайшоў на службу ў Мінскі крымінальны суд, але па стане здароўя звольніўся і ў 1834-м зноў вярнуўся ў кансісторыю, на гэты раз перакладчыкам касцельных актаў, а з 1839-га пачаў працаваць архіварыгусам той жа ўстановы. У 1840 годзе Дунін-Марцінкевіч меў намер выехаць у Карлсбад і Эмс дзеля папраўкі здароўя, але, не атрымаўшы ад улад замежнага пашпарта, вырашае набыць невялікі маёнтак Люцынка, каля Мінска, дзе застаецца на сталае жыхарства, назаўсёды кінуўшы казённую службу.

Пачаў пісаць свае творы на саракавым годзе жыцця. Тым не менш ён паспеў стварыць і выдаць даволі значную колькасць

мастацкіх твораў, — факт надзвычай знамянальны, калі мець на ўвазе катэгарычную забарону ў тыя часы на выданне кніг і часопісаў на беларускай мове (лацінкаю). Пасля ён перайшоў і на кірыліцу. Але гэта адбылося пазней. А першыя яго кнігі выходзілі толькі лацінкаю. Над беларускай мовай вісеў меч забароны, яна афіцыйна была непрызнана. Калі Марцінкевічу не ўдавалася выдаць кнігу толькі на беларускай мове, ён кампанаваў яе са сваімі польскімі творамі і выдаваў змешаныя зборнікі — беларуска-польскія ці польска-беларускія.

Сярод рарытэтаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НАН Беларусі захоўваецца кніга пад назвай «Wiersze różne». Раней яна належала Беларускаму музею імя Івана Луцкевіча ў Вільні. Кніга змяшчае адзін верш — «Powinszowanie Wojta Nauma. W dzien imienin panny W...S...» (1854). Як лічыў даследчык творчасці Дуніна-Марцінкевіча Г. В. Кісялёў, гэта кніга сама-

робная — сшытая кімсьці з трох лістоў (старонкі 73—76) вядомай кнігі Дуніна-Марцінкевіча «Гапон», і таму не можа ўлічвацца ў бібліяграфіях як асобнае выданне.

Устаноўлена, што пры жыцці пісьменніка выйшлі наступныя кнігі: «Сялянка», «Гапон», «Wieczernice i Obłakanu. Poezye», «Цікавішся? — Прачытай!», «Дудар беларускі, або Усяго патроху», «Люцынка, або Шведы на Літве». У Цэнтральнай навуковай бібліятэцы НАН Беларусі захоўваецца пяць прыжыццёвых выданняў Дуніна-Марцінкевіча, якія выйшлі на працягу 1846—1861 гадоў.

Самы ранні твор — лібрэта музычна-драматычнай оперы «Сялянка» (у двух актах) — пабачыў свет у 1846 годзе, надрукаваны ў віленскай друкарні Адама Завадскага. Дазвол віленскага цензара А. Мухіна на друкаванне кнігі датаваны 5 мая 1844 года. Як сведчыць другая памета на кнізе, 27 студзеня 1845 года опера «ўхвалена да сцэнічнага паказу чыноўнікам III аддзялення царскай канцылярыі А. Урэлем». Яна выйшла невялікім тыражом — прыблізна 600 экзэмпляраў. Гэта, па сутнасці, першая беларуская опера: паны ў ёй гавораць па-польску, сяляне — па-беларуску. Пазней з'явілася іншая назва твора — «Ідылія». Музыку да яе напісалі С. Манюшка і К. Кжыжаноўскі пры ўдзеце В. Дуніна-Марцінкевіча. У гэтым творы побач з драматычнымі дыялогамі і маналогамі шырока прадстаўлены арыі і дуэты, харавыя нумары, а таксама танцы.

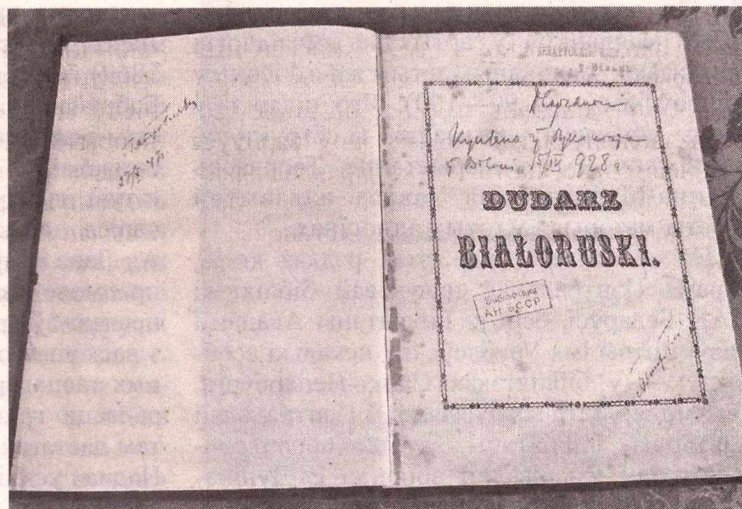
Опера была пастаўлена ў пачатку 1852 года ў Мінску

тэатрам Дуніна-Марцінкевіча, ролю Навума Прыгаворкі ў спектаклі выканаў сам аўтар. Створаны В. Дуніным-Марцінкевічам аматарскі тэатральны калектыў існаваў у 1840—50-я гады. Захапленне тэатрам прыйшло да Марцінкевіча вельмі рана, яшчэ ў тую пару, калі ён жыў у Пецярбургу і Вільні. Не прапускаў ён ніводнага спектакля і ў Мінску. Пад уплывам рускіх і польскіх труп у яго нарадзілася думка стварыць свой беларускі тэатр (цяпер ён лічыцца першым беларускім нацыянальным тэатрам сучаснага тыпу).

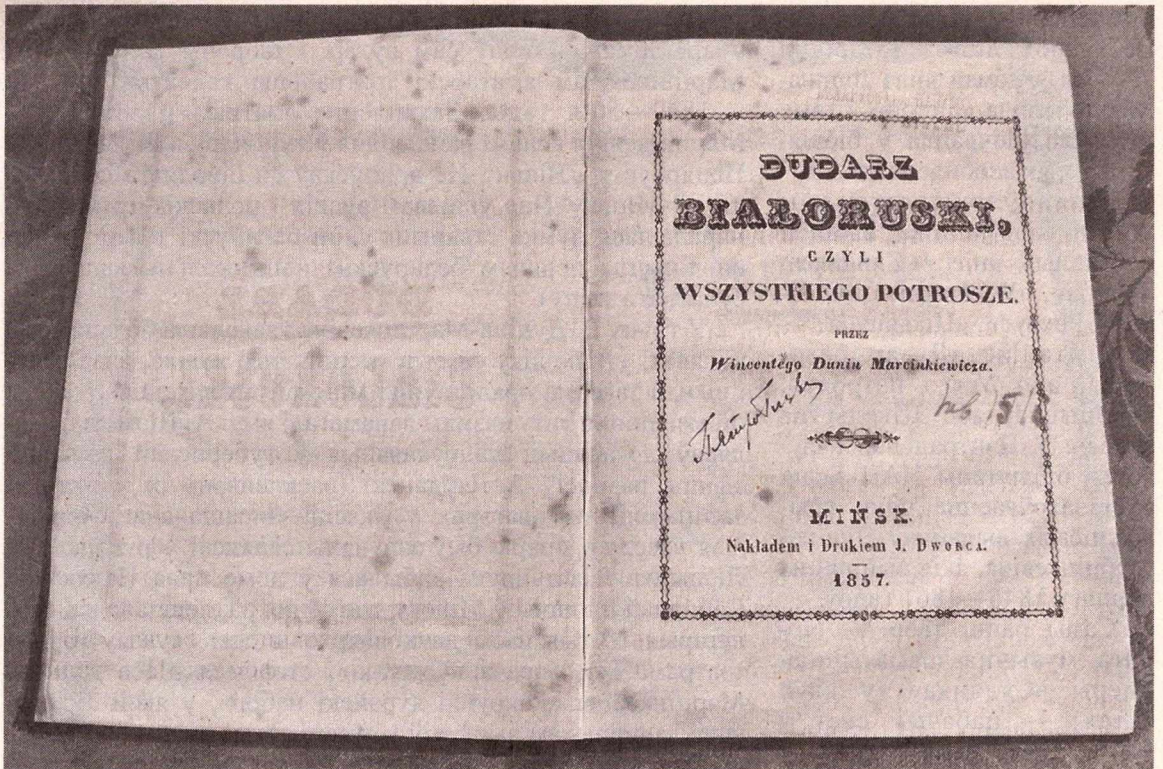
У трупу В. Дуніна-Марцінкевіча ўваходзіла больш як 20 чалавек, у тым ліку сам пісьменнік, яго жонка, дзве дачкі і сын, а таксама прадстаўнікі мінскай інтэлігенцыі. Сябры пісьменніка з энтузіязмам дапамагалі яму: А. Шэмеш намаляваў дэкарацыі; надрукаваныя ў губернскай друкарні афішы разносіў А. Ляўданскі (расклеіваў іх у горадзе забаранілі) па кватэрах у якасці запрашальнага білета. Для ўдзелу ў оперы быў залучаны сялянскі хор з маёнтка Люцынка. Пастаноўка адбылася ў доме пана Паляка на Саборнай плошчы ў Мінску, дзе сёння размешчана кансерваторыя. У тых часы двухпавярховы дом службыў гораду тэатрам. Тут, апрача «Сялянкі», ставілася п'еса Дуніна-Марцінкевіча «Рэкруцкі яўрэйскі набор», у якой аўтар з вялікім поспехам выступіў у якасці артыста.

Опера не спадабалася ўладам, бо ў ёй гучалі палітычныя матывы. Пасля першай жа пастаноўкі «Сялянкі» дзейнасць калектыву была забаронена, але спектаклі праходзілі нелегальна, на прыватных кватэрах. Пастаноўкі адбыліся ў розных гарадах Беларусі — Бабруйску, Віцебску, Нясвіжы, Слуцку, Глуску.

Пасля прэм'еры ў «Дзённіку варшаўскім» (№ 71) друкавалася карэспандэнцыя нейкага Ц. Л. з Мінска, які высока ацэньваў драматургічны талент і актёрскія здоль-

Уладальніцкі запіс П. Ф. Глебкі на кнізе з яго бібліятэкі.

Экзэмпляр з кнігазбору П. Ф. Глебкі.

насці Дуніна-Марцінкевіча. У карэспандэнцыі гаварылася, што «Сялянка» — гэта малюнка беларускага і літоўскага народа з іх песнямі і прымаўкамі. Вельмі добрыя словы гучалі ў адрас аўтара, які выконваў ролю Навума. Польскі літаратар Юльян Гарайн пад уплывам гэтых прэм'ер прыгадаў «Сялянку» ў артыкуле «Фізіялогія прыказак», змешчаным у тым жа «Дзённіку варшаўскім» (№ 99—100). Яго цікавілі ў творы прыказкі, прымаўкі, іх структура, паходжанне і іх выкарыстанне. Творчасць Дуніна-Марцінкевіча давала надзвычай багаты матэрыял у гэтых адносінах.

На сённяшні дзень гэтая рэдкая кніга, акрамя Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НАН Беларусі, ёсць у Бібліятэцы Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх, некалькі асобнікаў — у бібліятэках Санкт-Пецярбурга. Экзэмпляр, што захоўваецца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы, уяўляе пераплецены разам у канвалют зборнікі В. Дуніна-Марцінкевіча «Цікавішся? — Прачытай!», «Сялянка» і творы польскіх пісьменнікаў.

Кніга некалі належала Яну Жахоўскаму, пра што сведчыць штамп яго бібліятэкі на тытульным аркушы.

Зборнік «Цікавішся? — Прачытай!» выйшаў у 1856 годзе друкам Ёкея Дворца. Тут змешчаны тры аповесці і крылаты вершык, а таксама прысвячэнне аўтара Аляксандру Лапе. Аляксандр Дамінікаў Лапа (1802—1869) быў братам дзекабрыста, маршалкам Бабруйскага павета, пазней мінскім губерньскім маршалкам. Ён апошні, каго выбірала самастойна тутэйшая шляхта. Пазней на гэтую пасаду маршалкі ўжо толькі прызначаліся царскім урадам. У разуменні паэта А. Лапа з'яўляўся ідэалам памешчыка. У прадмове да зборніка аўтар піша: «Калі я праязджаў праз маёнткі пана, не раз вока маё з раскошай спачывала на добра ўпарадкаваных гаспадарчых будынках пачцівага люду, радасцю грудзі мае напаўняліся, калі бачыў там дастатак кожнага, заможнасць жыхароў. Падчас усклікаў радасна: “Бог з тым людам жыве — не панскае то, а сапраўды айцоўскае кіраванне”».

Першы твор гэтага зборніка — апавесць «Купала» (1856). У ёй аўтар абмалёўвае беларускае народнае свята Купалле ў Лошыцы (цяперашні Мінск) з усімі яго абрадавымі ўрачыстасцямі, бытавымі праявамі, танцамі-карагодамі і песнямі. Таксама ў зборнік увайшла паэма «Славяне ў XIX стагоддзі». Гэта гістарычнае апавяданне ў 2-х песнях, адзін з самых яркіх рамантычных польскамоўных твораў беларускага паэта. Узвышанасць паводзін герояў, лёс якіх падпарадкоўваўся ідэі народна-вызваленчай барацьбы супраць іншаземнага прыгнёту, была блізкай і зразумелай аўтару, чый родны край таксама ўжо больш як паўстагоддзя знаходзіўся ў няволі.

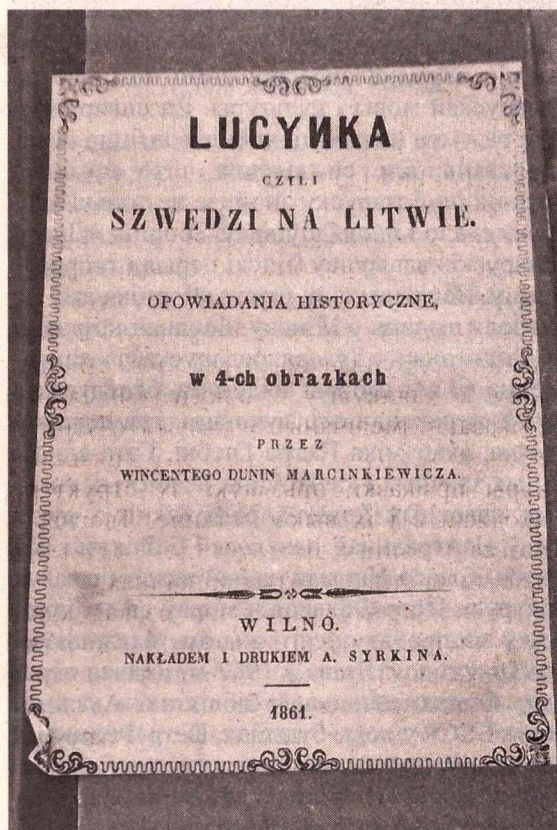
У 1850-я гады В. Дунін-Марцінкевіч жыў пераважна ў Мінску. У 1854-м памерла жонка пісьменніка. Неўзабаве ён ажаніўся другі раз — з удавой Алесяй (Марыяй) Грушэўскай. У гэты перыяд упершыню ў Мінску выйшлі з друкарні яго паэтычныя зборнікі, у тым ліку «Гапон» (1855), дазвол на яго выданне даў 18 лютага 1855 года віленскі цэнзар Павел Кукальнік. Трэба сказаць, што Кукальнік — цэнзар Марцінкевічавых кніг — спрыяў пісьменніку. Гэта з яго ласкі пабачылі свет усе Марцінкевічавы кніжкі. Зборнік, як і многія другія кніжкі пісьменніка, выйшаў з кнігарні братаў Бэйлінаў (друк Ё. Дворца).

Паэма «Гапон» — першы паэтычны зборнік у чатырох песнях. Ён змяшчаў творы на беларускай і польскай мовах. Кожная з чатырох песень-раздзелаў апавесці мае свой эпіграф: тры з іх узяты аўтарам з твора «Ідылія», чацвёрты — з беларускай вясельнай песні. Апавесць увабрала ў сябе раннія творы пісьменніка, пачынаючы з 1848-га. Апрача аднайменнай вершаванай апавесці, у зборніку змешчаны: прадмова «Да чытача», польскамоўная драматычная сцэнка ў адной дзеі «Неспадзяванка для майстрыні» (1854), вершы на польскай і беларускай мовах, у тым ліку беларускі верш «Павіншаванне войта Навума. У дзень імянін панны В...С...». У кнізе — дзве гравюры з подпісамі выканальніка — мастака К. Бржэскага. Літаграфаваліся малюнкi мінскім літаграфам Ф. Фалькам. Фірменныя знакі літаграфіі Фалька ёсць на ілюстрацыях зборніка, там жа прачытваюцца і іні-

цыялы нейкага мясцовага майстра-гравёра («grav. E. S.»), які непасрэдна выконваў заказ.

Экзэмпляр, што захоўваецца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы НАН Беларусі, быў набыты ў сямідзясятых гады мінулага стагоддзя ў букіністычным магазіне Ленінграда па цане сто восемдзесят сем рублёў пяцьдзесят капеек. Некалі кніга належала вядомаму бібліяфілу П. В. Губару, пра гэта сведчыць яго экслібрыс на форзацы. Асобнікі кнігі, апрача Цэнтральнай навуковай бібліятэцы НАН Беларусі, ёсць у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі, Нацыянальнай гістарычным музеі Рэспублікі Беларусь, бібліятэцы Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх. Па звестках літаратуразнаўца А. В. Мальдзіса, «Гапон» ёсць нават у Брытанскай нацыянальнай бібліятэцы ў Лондане.

Наступнае прыжыццёвае выданне В. Дуніна-Марцінкевіча ў фондах Цэнтральнай

Апошняе прыжыццёвае выданне В. Дуніна-Марцінкевіча.

**Першыя яго кнігі
выходзілі толькі лацінкаю.
Над беларускай мовай вісеў
меч забароны. Калі Марцінкевічу
не ўдавалася выдаць кнігу
толькі на беларускай мове,
ён кампанавану яе са сваімі
польскімі творами і выдаваў
змешаныя зборнікі**

навуковай бібліятэкі НАН Беларусі — зборнік «Дудар беларускі, або Усяго патроху» (1857, Выданне і друк Ё. Дворца). Кніжка мае прысвячэнне: «Высакародным беларусам у доказ глыбокай пашаны гэты нязначны твор ахвяруе аўтар». У ёй змешчаны: вершаваная прадмова-зварот «Да пачцівых беларусаў», зварот «Да Уладзіслава Сыракомлі», вершаванае апавяданне на польскай мове «Літаратурныя клопаты», беларускія творы «Шчароўскія дажынкi» (з тлумачэннямі) і «Верш Навума Прыгаворкі», у якіх пісьменнік выразна акрэсліў сваю пазіцыю да беларускай мовы і культуры. Ён сцвярджае, што разумее цяжкасці, якія даводзіцца пераадольваць, але спадзяецца, што прыклад пісання па-беларуску знойдзе не толькі адабрэненне, але і паслядоўнікаў. Зборнік «Дудар беларускі» завяршаў мінскі перыяд творчага ўзлёту. Пасля выхаду гэтага зборніка яму не ўдалося выдаць у Мінску ніводнай кніжкі.

Экзэмпляр «Дудара беларускага» захоўваецца ў кнігазборы вядомага беларускага паэта, перакладчыка, вучонага, грамадскага дзеяча, акадэміка Пятра Глебкі. Гэта адна з самых значных і каштоўных асабістых кніжных калекцый аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Пётр Фёдаравіч збіраў сваю бібліятэку на працягу ўсяго жыцця, пачынаючы з 1920-х гадоў. Яшчэ ў 1967-м, падчас пераезду Фундаментальнай бібліятэкі Акадэміі навук БССР у новы будынак, Пётр Фёдаравіч паведаміў пра намер перадаць свой кнігазбор і рукапісны архіў на захаванне ў бібліятэку. Частка кніг была перададзена ім самім. Пасля яго смерці ўдава пісьменніка выканалала волю мужа і перадала ў жніўні 1979-га

асноўны масіў кніг і частку рукапіснага архіва. Астатнія кнігі і рукапісы, а таксама абсталяванне кабінета П. Глебкі паступілі ў ЦНБ НАН Беларусі ў лістападзе 1986-га. Кніжная калекцыя П. Глебкі налічвае больш як 3 тысячы экзэмпляраў выданняў на беларускай, рускай, украінскай і іншых мовах у храналагічных межах 1804—1960-х гадах. У складзе кнігазбору — рэдкія і каштоўныя кнігі, у тым ліку выданні рэпрэсаваных пісьменнікаў.

На экзэмпляры з калекцыі П. Глебкі ёсць уладальніцкі запіс, зроблены 27 лістапада 1947-га. На авантытуле запіс алоўкам, які сведчыць, што кніга некалі была набыта ў віленскага букініста 15 красавіка 1928 года. Перад тым, як трапіць у акадэмічную бібліятэку, выданне належала Беларускаму музею імя Івана Луцкевіча ў Вільні.

І апошняе прыжыццёвае выданне В. Дуніна-Марцінкевіча — паэма на польскай мове «Люцынка, або Шведы на Літве» (1861). Выдадзена Віленскай друкарняй А. Сыркіна. Цэнзурны дазвол П. Кукальніка датаваны 26 ліпеня 1860 года. Рамантычная паэма працягвае тэму мужнасці, высакароднасці, самаахвярнасці старой шляхты, яе аднасці з народам. Пісьменнік захапляецца норавамі, побытам, ідэаламі старашляхецкіх часоў, якія служаць дакорам шляхце сучаснай. Марцінкевіч прысвяціў свой твор магілёўскаму губернскаму маршалу Стэфану Любамірскаму. З ім пісьменнік быў у прязных адносінах: паважаў маршалка за яго клопат пра людзей, а яшчэ за цікавасць да мінулага роднай зямлі, да яе гісторыі.

Апрача гэтага экзэмпляра, ёсць яшчэ канвалют, пераплецены разам з перакладам «Пана Тадэвуша», які знаходзіцца ў Ягелонскай бібліятэцы ў Кракаве.

Аўтографы ўсіх пералічаных твораў не захаваліся, таму першадрукі з'яўляюцца адзінымі крыніцамі тэкстаў. Вядомыя беларускія даследчыкі творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча Г. Кісялёў, А. Мальдзіс, І. Навуменка, С. Майхровіч, У. Содаль, Ф. Ястраб, Я. Янушкевіч і інш. унеслі значны ўклад у раскрыццё творчасці пісьменніка. Разам з тым, задача пошукаў новых матэрыялаў, звязаных з В. Дуніным-Марцінкевічам, застаецца па-ранейшаму актуальнай. ❀